

**'N HISTORIES-ARGELOGIESE ONDERSOEK NA
DIE MILITêRE FORTIFIKASIES VAN PRETORIA (1880-1902)**

DEUR
ANTON CARL VAN VOLLENHOVEN

VOORGELê TER VERVULLING VAN DIE VEREISTES VIR DIE GRAAD

MAGISTER ARTIUM
IN
ARGELOGIE
IN DIE
FAKULTEIT LETTERE EN WYSBEGEERTE
AAN DIE
UNIVERSITEIT VAN PRETORIA

J U L I E 1 9 9 2

DANKBETUIGING

Daar was verskeie persone wat gedurende die navorsing, op die een of ander wyse, hulp aan my verleen het. Dit het nie ongemerk verbygegaan nie. Ek vertrou dat diegene wel per geleentheid deur my bedank is.

Aan my studieleier, prof. A. Meyer, en my medeleier, prof. O.J.O. Ferreira, 'n woord van dank vir die raad, steun en simpatie waarmee hulle my gelei het.

Geldelike bystand gelewer deur die Instituut vir Navorsingsontwikkeling van die RGN vir hierdie navorsing word hiermee erken. Menings in hierdie werk uitgespreek of gevolgtrekkings waartoe geraak is, is dié van die outeur en moet nie aan die Instituut vir Navorsingsontwikkeling toegeskryf word nie.

Die finale gedeelte van die studie is voltooi na my indienstreding by die Nasionale Kultuurhistoriese Museum. Die hulp en tyd wat aan my verleen is ter voltooiing van die studie word met dank erken.

'n Besondere woord van dank ook aan Corine Hogewind en Jan van den Bos vir hulle hulp om artefakte te identifiseer.

Die grootste deel van die navorsing is gedoen tydens my diens as navorsingsoffisier by die museum van die Suid-Afrikaanse Weermag, Fort Klapperkop. My dank aan kol. A.F. Malan en AO1 R.J.L.B. Ras vir hulle steun in dié verband. Dank ook aan kol. R. de Vries van die SA Leërkollege vir logistieke steun tydens die veldwerkfase.

Aan die arbeiders en nasionale dienspligtiges wat van tyd tot tyd hulp verleen het, 'n woord van opregte dank.

Toestemming om op die terrein van Fort Daspoortrand te werk, is deur mnr. C. Green van die Departement Openbare Werke en Grondsake gegee. Ook dr. A. van Zyl, superintendent van die Wesfort hospitaal, het welkome hulp verskaf.

Dankie aan mnr. Frik Dreyer, fotograaf, vir sy hulp met die finalisering van die fotomateriaal. 'n Groot dankwoord ook aan mev Judy Strydom wat die verhandeling getik het en wat gehoor moes gee aan al my giere en grille. Dankie ook aan my vrou, Marianna, vir haar hulp met die plasing van illustrasies. Aan dr. W. Loots 'n dankwoord vir die taalversorging van hierdie werkstuk, wat hy ter elfder ure moes doen.

Die personeel van die Transvaalse, Kaapse en SA Weermag Argiefbewaarplesse was besonder behulpsaam en vriendelik. Dankie vir die eindelose soektogte na somtyds feitlik onvindbare materiaal.

Aan David Panagos van die Transvaalmuseum, baie dankie vir die hulp, raad en inligting wat vryelik aan my beskikbaar gestel is.

Die plan van Fort Daspoortrand is geteken deur die SAWse 47-opmetsing. Baie dankie aan kapt. R.C. Hawkins vir sy aandeel in hierdie verband.

My grootste hulp het ek van Tom Andrews, navorser by Fort Klapperkop, ontvang. Baie dankie vir die menige ure se gesprekke, die foto's en allerlei brokkies inligting wat ek met verloop van tyd gekry het - 'n leeu-aandeel wat nooit vergeet sal word nie.

'n Laaste dankwoord aan my Hemelse Vader. Dankie dat U my die kans gegun het om weer eens, menslik gesproke, alleen bo uit te kom. Mag hierdie werk ook tot U eer strek.

ANTON C. VAN VOLLENHOVEN

ALGEMENE INHOUDSOPGAWE

	<u>Bladsy</u>
Dankbetuiging	i
Algemene inhoudsopgawe	iii
Inhoud van hoofstukke	vi
Opsomming	xi
Abstract	xii
Lys van illustrasies	xiv
HOOFSTUK 1 HISTORIESE AGTERGROND EN DOKUMENTASIE VAN DIE FORTIFIKASIES VAN PRETORIA	 1
1. Inleiding	1
2. Stand van dokumentasie en navorsing	2
3. Literatuurondersoek: bronne in verband met die fortifikasies van Pretoria	 6
4. Evaluering van die belangrikste bronne	12
5. Samevattende bevindings	13
6. Doelstelling	14
7. Samestelling van die verhandeling	18
8. Begripsomskrywing	20
9. Klassifikasie van Pretoria se fortifikasies	22
10. Die omgewing	23
11. Teoretiese benadering	26
12. Voetnotas	34
HOOFSTUK 2 FORTIFIKASIES VAN DIE EERSTE ANGLO-BOEREOORLOG (1880-1881)	 37
1. Inleiding	37
2. Voorspel tot die Eerste Anglo-Boereoorlog	37
3. Verloop van die Eerste Anglo-Boereoorlog	41
4. Pretoria tydens die Eerste Anglo-Boereoorlog	44
5. Fortifikasies tydens die beleg van Pretoria	48

	<u>Bladsy</u>
6. Samevatting	56
7. Illustrasies	58
8. Voetnotas	83
HOOFSTUK 3 BOEREFORTE VAN DIE TWEEDE ANGLO-BOEREOORLOG (1896-1898)	96
1. Inleiding	96
2. Redes vir die fortifikasie van Pretoria	96
3. Besluite rondom die bou van die forte	97
4. Bou van die Duitse forte	100
5. Spioenasiebedrywighede rondom die forte	105
6. Die Franse fort - Fort Daspoortrand (Wesfort)	107
7. Bewapening deur die ZAR	108
8. Die val van Pretoria	115
9. Die forte na 1900	117
10. Samevatting	119
11. Illustrasies	121
12. Voetnotas	159
13. Aantekeninge	174
HOOFSTUK 4 BRITSE FORTIFIKASIES VAN DIE TWEEDE ANGLO-BOEREOORLOG (1900-1902)	175
1. Inleiding	175
2. Pretoria tydens die Tweede Anglo-Boereoorlog	176
3. Die blokhuisstelsel	176
4. Blokhuse in en om Pretoria	180
5. Samevatting	189
6. Illustrasies	191
7. Voetnotas	218

HOOFSTUK 5 'N ARGEOLOGIESE BESKOUING VAN FORT DASPOORTRAND	224
1. Fort Daspoortrand voor opgrawing	224
2. Die opgrawings	227
3. Lys van artefakte	233
4. Klassifisering van artefakte	238
5. Ruimtelike verspreidingspatrone	242
6. Samevatting	253
7. Illustrasies	255
8. Voetnotas	342
HOOFSTUK 6 'N HISTORIES-ARGEOLOGIESE EVALUERING VAN DIE MILITÊRE FORTIFIKASIES VAN PRETORIA (1880-1902)	343
1. Inleiding	343
2. Fortifikasies wat vernietig is	344
3. Fondamente van fortifikasies	345
4. Murasies van fortifikasies	347
5. Fortifikasies wat feitlik ongeskonde is	349
6. Gerestoureerde fortifikasies	350
7. Samevatting	351
8. Illustrasies	352
9. Voetnotas	354
BRONNE	355
I. Argivale bronne	355
II. Regeringspublikasies	358
III. Tydskrif- en koerantartikels	358
IV. Literatuur	359
V. Privaatversamelings	362
VI. Persoonlike mededelings	363
VII. Diverse	363

INHOUD VAN HOOFSTUKKE

	<u>Bladsy</u>
HOOFSTUK 1 HISTORIESE AGTERGROND EN DOKUMENTASIE VAN DIE FORTIFIKASIES VAN PRETORIA	1
1. Inleiding	1
2. Stand van dokumentasie en navorsing	2
2.1 Argivale dokumente	2
2.2 Ander historiese inligting	3
2.3 Argeologiese navorsing	4
2.4 Bevindings	4
3. Literatuurondersoek: bronne in verband met die fortifikasies van Pretoria	6
3.1 Die eerste fortifisering van Pretoria	7
3.2 Die tweede fortifisering van Pretoria	9
3.3 Die derde fortifisering van Pretoria	11
4. Evaluering van die belangrikste bronne	12
5. Samevattende bevindings	13
5.1 Leemtes ten opsigte van geskrewe bronne	13
5.2 Implikasies	14
6. Doelstelling	14
6.1 Doelwitformulering	14
6.2 Motivering van doelstelling	15
6.3 Metode	16
6.3.1 Historiese data	16
6.3.2 Argeologiese veldwerk	17
6.3.2.1 Area-opname	17
6.3.2.2 Terreinondersoeke	17
6.3.2.3 Vondstemateriaal	18
6.3.3 Vergelyking	18
6.3.4 Evaluasie	18
7. Samestelling van die verhandeling	18
8. Begripsomskrywing	20
9. Klassifikasie van Pretoria se fortifikasies	22

	<u>Bladsy</u>
10. Die omgewing	23
10.1 Algemene omgewing van Pretoria	23
10.2 Omgewing van die fortifikasies	24
11. Teoretiese benadering	26
11.1 Omskrywing van historiese argeologie	26
11.2 Interdisiplinêre navorsing	27
11.2.1 Verband tussen argeologie en geskiedenis (kultuurgeskiedenis)	27
11.2.2 Voorbeelde	29
11.2.3 Bydrae van argeologiese inligting tot historiese rekonstruksies	30
11.2.4 Belang van interdisiplinêre samewerking ten opsigte van historiese rekonstruksies	31
11.2.5 Samevatting	33
HOOFSTUK 2 FORTIFIKASIES VAN DIE EERSTE ANGLO-BOEREOORLOG (1880-1881)	37
1. Inleiding	37
2. Voorspel tot die Eerste Anglo-Boereoorlog	37
3. Verloop van die Eerste Anglo-Boereoorlog	41
4. Pretoria tydens die Eerste Anglo-Boereoorlog	44
5. Fortifikasies tydens die beleg van Pretoria	48
5.1 Militêre kamp	48
5.2 Tronklaer	49
5.3 Convent redoubt	49
5.4 Fort Royal (Fort Campbell)	50
5.5 Fort Commeline	51
5.6 Fort Tullichewan	52
5.7 Blokhuse	54
6. Samevatting	56

HOOFSTUK 3	BOEREFORTE VAN DIE TWEEDE ANGLO-BOEREOORLOG	
	(1896-1898)	96
1.	Inleiding	96
2.	Redes vir die fortifikasie van Pretoria	96
3.	Besluite rondom die bou van die forte	97
3.1	Grunberg se verdedigingsplan vir Pretoria	98
3.2	Finale besluite	98
3.3	Doel en plekbepaling van die forte	99
3.4	Redes waarom die forte nie voltooi is nie	100
4.	Bou van die Duitse forte	100
4.1	Fort Schanskop	102
4.2	Fort Wonderboompoort	103
4.3	Fort Klapperkop	104
5.	Spioenasiebedrywighede rondom die forte	105
6.	Die Franse fort - Fort Daspoortrand (Wesfort)	107
7.	Bewapening deur die ZAR	108
7.1	Bewapening van die forte	110
7.2	Bemanning van die forte	111
7.3	Proviandering in die forte	112
7.4	Opleiding in die forte	113
8.	Die val van Pretoria	115
9.	Die forte na 1900	117
10.	Samevatting	119
HOOFSTUK 4	BRITSE FORTIFIKASIES VAN DIE TWEEDE	
	ANGLO-BOEREOORLOG (1900-1902)	175
1.	Inleiding	175
2.	Pretoria tydens die Tweede Anglo-Boereoorlog	176
3.	Die blokhuisstelsel	176
3.1	Tipe blokhuisse	177
3.2	Omvang van die blokhuisstelsel	178
4.	Blokhuisse in en om Pretoria	180
4.1	Cable Hill redoubt	181

	<u>Bladsy</u>
4.2 Johnston redoubt	181
4.3 Eastern redoubt	182
4.4 Howitzer redoubt	183
4.5 Vesting blokhuis	183
4.6 Magazine redoubt	184
4.7 Quagga redoubt	184
4.8 Kwaggapoort blokhuis	185
4.9 Wesfort blokhuis	185
4.10 Klapperkop blokhuis	185
4.11 Blokhuis nommer 27	186
4.12 Wonderboompoort blokhuis	186
4.13 Blokhuse tussen Pretoria en Bronkhorstspuit	186
4.14 Johannesburg Road redoubt	187
4.15 River redoubt	188
4.16 Hillcrest blokhuis	188
4.17 Muckleneuk blokhuis	188
4.18 Ander blokhuse	188
5. Samevatting	189
HOOFSTUK 5 'N ARGEOLOGIESE BESKOUING VAN FORT DASPOORTRAND	224
1. Fort Daspoortrand voor opgraving	224
2. Die opgrawings	227
2.1 Die westelike ammunisietonnel	228
2.2 Die proviandkamer	229
2.3 Die ingangspoort	230
2.3.1 Ingangspoort-seksie	230
2.3.2 Ingangspoort D-seksie	231
2.3.3 Ingangspoort B-seksie	232
2.3.4 Ingangspoort seksies C, E en F	232
3. Lys van artefakte	233
4. Klassifisering van artefakte	238
5. Ruimtelike verspreidingspatrone	242

	<u>Bladsy</u>
5.1 Histogramme	243
6. Samevatting	253
HOOFSTUK 6 'N HISTORIES-ARGELOGIESE EVALUERING VAN DIE MILITÊRE FORTIFIKASIES VAN PRETORIA (1880-1902)	343
1. Inleiding	343
2. Fortifikasies wat vernietig is	344
2.1 Eerste Anglo-Boereoorlog	344
2.2 Tweede Anglo-Boereoorlog	344
3. Fondamente van fortifikasies	345
3.1 Eerste Anglo-Boereoorlog	345
3.2 Tweede Anglo-Boereoorlog	345
3.3 Beide oorloë	345
4. Mursies van fortifikasies	347
4.1 Britse blokhuse	347
4.2 Boereforte	347
5. Fortifikasies wat feitlik ongeskonde is	349
6. Gerestoureerde fortifikasies	350
7. Samevatting	351

OPSOMMING

'N HISTORIES-ARGEOLOGIESE ONDERSOEK NA DIE MILITÊRE FORTIFIKASIES VAN PRETORIA (1880-1902)

deur

Anton Carl van Vollenhoven

- Studieleier : Prof. A. Meyer, Departement Volkekunde en Argeologie, Universiteit van Pretoria.
- Medeleier : Prof. O.J.O. Ferreira, Departement Geskiedenis en Kultuurgeskiedenis, Universiteit van Pretoria.
- Departement : Volkekunde en Argeologie, Universiteit van Pretoria.
- Graad : Magister Artium.

Die toestand van verval waarin die militêre fortifikasies van Pretoria verkeer, wek kommer. Die min dokumentêre inligting wat daarvoor beskikbaar is, noodsaak spoedige optrede om dit wat behoue gebly het te dokumenteer.

Hierdie studie is 'n eerste poging om soveel historiese inligting moontlik oor die fortifikasies te boekstaaf. Identifisering van die terreine waar die fortifikasies voorgekom het, het die hoogste prioriteit geniet. 'n Beskrywing van elkeen word ook gegee met die oog op histories-argeologiese navorsing wat hieruit mag voortspruit.

Besondere aandag word aan Fort Daspoortrand (Wesfort) gegee, omdat dit so 'n unieke en interessante fortifikasie is. 'n Nadere argeologiese ondersoek is op die terrein van hierdie unieke argitektoniese meesterwerk geloods, ten einde 'n grondplan daarvan te teken.

Omdat hierdie studie die eerste fase van 'n histories-argeologiese streeksopname is, sal 'n verskeidenheid navorsingsmoontlikhede hieruit kan voortvloei.

ABSTRACT

A HISTORICAL-ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF THE MILITARY FORTIFICATIONS OF PRETORIA (1880-1902)

by

Anton Carl van Vollenhoven

Study leader : Prof. A. Meyer, Department of Anthropology and Archaeology, University of Pretoria.

Co-leader : Prof. O.J.O. Ferreira, Department of History and Cultural History, University of Pretoria.

Department : Anthropology and Archaeology, University of Pretoria.

Degree : Magister Artium.

The present state of decay of the military fortifications of Pretoria is a cause of great concern. Consequently the remains of the fortifications should be urgently recorded.

This study is a first effort to document as much as possible of the historical information relating to the fortifications. The highest priority was given to identifying the sites of each fortification. They are also described with a view to possible further historical-archaeological research which may emerge from this study.

Particular attention was given to Fort Daspoortrand (West Fort) as it is such a unique and interesting fortification. A closer archaeological investigation was done on the site of this unique architectural masterpiece, with the aim of drawing up a plan of the fort.

As this study is the first phase of a regional historical-archaeological study, a variety of possibilities for research could emerge from it.

ILLUSTRASIES**Bladsy**

(Alle skale is in sentimeter)

HOOFSTUK 2

1.	Die beleërde dorpe in Transvaal, 1880-1881.	58
2.	Fort Campbell.	59
3.	Britse kaart van Pretoria, 1879.	60
4.	Britse hoofkwartierpersoneel.	61
5.	Britse artilleriste.	62
6.	Pretoria en die militêre kamp tydens die beleg, 1880-1881.	62
7.	Plan van bastion.	63
8.	Pretoria tydens die beleg, 1880-1881.	64
9.	Die Pretoria Rifles.	65
10.	Die Pretoria Rifles, 2de Kompanie.	65
11.	Die Pretoria Rifles, 4de Kompanie.	66
12.	Die Pretoria Rifles, 6de Kompanie.	66
13.	Plan van die Convent redoubt.	67
14.	Die Convent redoubt, 1880-1881.	68
15.	RNG plaat waar Convent redoubt gestaan het.	68
16.	Plan van Fort Royal.	69
17-19	Fort Royal, 1880-1881.	70
20.	RNG plaat waar Fort Royal gestaan het.	71
21.	Plan van Fort Commeline en South Poort blokhuis.	72
22.	Fort Commeline, 1880-1881.	73
23.	Die artillerie van Fort Commeline.	74
24.	Oorblyfsels op Magasynheuwel.	74
25.	Plan van Fort Tullichewan.	75
26-27	Fort Tullichewan, 1880-1881.	76
28.	Thomson se plan van Fort Tullichewan.	77
29.	RNG plaat by die oorblyfsels van Fort Tullichewan.	77
30.	Oorblyfsels van Fort Tullichewan.	78
31-32	Planne van verdedigingstrukture.	79-80

	<u>Bladsy</u>
33. Fondament van die blokhuis bokant Hoërskool Langenhoven.	81
34. Kaart van Pretoria, waarop die Eerste Anglo-Boereoorlog fortifikasies aangedui word.	82

HOOFSTUK 3

1. Spioenasiekaart, gevind in die trommel van kaptein R. White.	121
2. Leon Grunberg.	122
3. Kaptein P.E. Erasmus.	123
4. Luitenant P.C. Paff.	124
5. Plan van die Johannesburg fort.	125
6. Otto A.A. von Dewitz.	126
7. Heinrich C. Werner.	127
8. Christiaan Kuntz.	128
9-10 Fort Schanskop, tydens Britse besetting	129
11-12 Fort Wonderboompoort, voor die dak vernietig is.	130
13. Fort Klapperkop, tydens Britse besetting.	131
14-15 Fort Klapperkop in 1931.	132
16. Brief van F. Zotier.	133
17. Brief insake die verwydering van vertroulike dokumente.	134
18-20 Fort Daspoortrand in aanbou.	135-136
21. Die Centrale Magazijn.	137
22. Die Groen Magasyn.	137
23. 'n Drieponder (1,36kg) Whitworth-kanon.	138
24. 'n 75mm-Maxim-Nordenfeldt-snelvuurkanon.	138
25. 'n Replika van die Long Tom.	139
26. Die Franse battery.	139
27. Oorlogskaart van die grond rondom die vier forte van Pretoria	140
28. Majoor P.E. Erasmus se voorgestelde bewapeningsplan vir die forte.	140
29. Aanvraag vir beddens en matrasse vir Fort Schanskop.	141
30. Dokument wat bewys dat luitenant A. Carlblom die bevelvoerder van Fort Schanskop was.	142

Bladsy

31.	Dokument wat bewys dat luitenant J. Wolmarans die bevelvoerder van Fort Wonderboompoort was.	143
32.	Dokument wat bewys dat luitenant F. Townsend die bevelvoerder van Fort Daspoortrand was.	144
33.	Luitenant F. Townsend.	145
34.	Die bemanning van Fort Daspoortrand.	146
35.	Luitenant Th. Kroon.	147
36.	Die bevel van generaal Louis Botha om die forte in Britse hande oor te gee.	148
37.	'n Britse kanon in een van die forte.	149
38.	Fort Schanskop in vervalte toestand.	149
39.	Fort Klapperkop 1916.	150
40.	Fort Klapperkop 1966.	150
41.	Brief waarvolgens Fort Daspoortrand reeds in Januarie 1905 in vervalte toestand was.	151
42.	Fort Wonderboompoort in vervalte toestand.	152
43.	'n Lugfoto van die vervalte Fort Wonderboompoort.	152
44.	Die staaldeure van Fort Wonderboompoort.	153
45.	Die ingangspoort van Fort Daspoortrand.	153
46.	Fort Daspoortrand in vervalte toestand.	154
47-48	Hedendaagse planne van Fort Klapperkop.	155-156
49.	Die beplanning van die militêre museum te Fort Schanskop.	157
50.	Kaart van Pretoria, waarop die vier forte aangedui word.	158

HOOFSTUK 4

1.	Plan van 'n seskantige sinkblokhuis.	191
2.	Plan van 'n vierkantige sinkblokhuis.	192
3.	Plan van 'n ronde sinkblokhuis.	193
4.	'n Maxim-masjiengeweer.	194
5.	'n Vierkantige sinkblokhuis.	194

	<u>Bladsy</u>
6. 'n Sinkblokhuis, OVS	195
7. 'n Sink- en klipblokhuis, OVS	195
8. 'n Vierkantige, dubbelverdieping klipblokhuis.	196
9. 'n Klipblokhuis, Aliwal-Noord.	197
10. 'n Ronde klipblokhuis.	197
11. Plan van versperrende heinings.	198
12. Plan van alarm.	198
13. 'n Alarmflitslig.	199
14-15 Opstelling van gewere.	199-200
16. 'n Afgesnyde Martini-Henry geweer.	200
17. 'n Mobiele blokhuis.	201
18. 'n Plaashuis wat in 'n blokhuis omskep is.	201
19-21 Oorblyfsels van die Cable Hill Redoubt.	202
22. Die Johnston Redoubt jare gelede.	203
23. Die Johnston Redoubt vandag.	203
24. Die Eastern Redoubt in die vroeë sewentigerjare.	204
25. Oorblyfsels van die Eastern Redoubt.	204
26. Plan van die Eastern Redoubt.	205
27. Die Vesting Blokhuis.	206
28. Ruïnes van die Magazine Redoubt.	206
29. 'n Staal deur by die Magazine Redoubt.	207
30. Klipmure by die Magazine Redoubt.	207
31. Fondasie van die Quagga Redoubt.	208
32. Kraalvormige mure by die Quagga Redoubt.	208
33. Die Wesfort blokhuis.	209
34. Die versteekte ingang van die Wesfort blokhuis.	209
35-36 Oorblyfsels van die Klapperkop blokhuis.	210
37. Diagram van die kommunikasielyne tussen fortifikasies.	211
38. Skets van die Muckleneuk blokhuis.	212
39. Die River Redoubt.	212
40. Die Hillcrest blokhuis.	213
41. Kaart van Pretoria, met die sestien Britse fortifikasies daarop aangedui.	214-215

	<u>Bladsy</u>
42. Oorblyfsels van die Meintjieskop blokhuis.	216
43. Oorblyfsels van 'n blokhuis naby Pretoria.	216
44-45 Ongeïdentifiseerde blokhuisse naby Pretoria.	217

HOOFSTUK 5

1. Die ingangspoort van Fort Daspoortrand op 6 Januarie 1987.	255
2. Afdruk van die staatswapen van die ZAR.	256
3. Inskripsies by Fort Daspoortrand.	257
4. Vertrek in die ingangspoort.	258
5. Die tweede stel staaldeure in die ingangspoort.	259
6. Die name van die vertrekke is vandag steeds leesbaar.	260
7. 'n Geheelbeeld van die vervalde Fort Daspoortrand.	261
8. Porseleinpoortjies vir die geleiding van elektriese bedrading.	262
9. Die oostelike ammunisieskag.	262
10. 'n Gedeelte van Fort Daspoortrand, 1913.	263
11. Dieselfde gedeelte in vervalde toestand.	263
12. 'n Ander gedeelte van die fort, 1913.	264
13. Die westelike skag, soos dit vandag daar uitsien.	264
14. Die westelike ammunisietonnel.	265
15. Die westelike skag, soos gesien vanuit die tonnel.	266
16. Die ingang tot die suidwestelike ammunisievertrek.	266
17. Die ingang tot die noordwestelike ammunisievertrek.	267
18. Oorblyfsels van 'n vloer.	267
19. Lugfoto van die gebied waar Fort Daspoortrand voorkom.	268
20. Vergroting van 1948 lugfoto.	269
21. Vergroting van 1968 lugfoto.	270
22. Terreinplan van Fort Daspoortrand.	271
23. Terreinplan met die opgrawings daarop aangedui.	272
24-25 Die toetsvloot in die westelike ammunisietonnel.	273
26. Plan van die toetsvloot.	274
27. Die vergrote toetsvloot.	275
28. Die voltooide opgrawing.	276

	<u>Bladsy</u>
29. Plan van die voltooide opgrawing.	277
30-31 Die toetssloot in die proviandkamer.	278
32. Plan van die toetssloot.	279
33. Plan wat die verdeling van die ingangspoort in seksies aandui.	280
34. Die oop deure en drumpel van die ingangspoort-seksie.	281
35. Die geslote deure, vanaf die binnekant.	282
36. Die deur- en vensteropeninge van die vertrek in die ingangspoort.	283
37. Halfvoltooide opruiming van die ingangspoort-seksie.	284
38. Die trap en ingang tot die vertrek in die ingangspoort.	285
39. Die vensteropening van die vertrek in die ingangspoort.	286
40. Profiel van die ingangspoort-seksie.	287
41. Helpers besig met finale afronding aan die ingangspoort-seksie.	288
42. Plan van die ingangspoort-seksie.	289
43. Die ingangspoort D-seksie voor opgrawing.	290
44. Die ingangspoort B-seksie voor opgrawing.	290
45. Die drumpel tussen die ingangspoort- en ingangspoort B-seksie.	291
46. Metaalpylp, waaraan perde waarskynlik vasgemaak is.	292
47. Haak en ring waarmee die deur in posisie gehou is.	293
48. Plan van die ingangspoort B-seksie.	294
49. Die gang wat die ingangspoort en masjienkamer met mekaar verbind.	295
50. Plan van die ingangspoort se C-, E- en D-seksie.	296
51-53 Porseleinartefakte.	297-298
54-62 Glasartefakte.	298-302
63-64 Boumateriaal (metaal uitgesluit).	303
65-68 Knope.	304-305
69-73 Spykers.	306-308
74-78 Draad.	307-310
79-83 Blik.	311-313
84-88 Metaalstawe.	313-315
89-94 Geïdentifiseerde metaalartefakte.	316-318
95-102 Ongeïdentifiseerde metaalartefakte.	319-322

Fort Daspoortrand vandag:

103.	Die ingangspoort vanaf die buitekant.	323
104.	Die ingangspoort vanaf die binnekant.	323
105.	Die ingangspoort, ammunisieskag, tunnel en trappe aan die oostekant van die fort.	324
106.	Reuse betonblokke, soos hierdie, is uit die ingangspoort verwyder.	324
107.	Die hoop grond wat uit die ingangspoort verwyder is.	325
108.	Die suidoostelike ammunisievertrek, waar 'n dakpilaar nog uitsteek.	325
109.	Die ingang tot die oostelike tunnel.	326
110.	Die dreineringsgat in die binnehof van die fort.	326
111.	Dakpuin lê in die binnehof rond.	327
112.	Die bouers van die fort het die muur gebou om saam met die natuurlike klip die suidelike muur van die fort te vorm.	327
113.	Die oprit.	328
114.	Die oostelike vertrek onder die oprit.	328
115.	Die ingang tot die oostelike vertrek.	329
116.	Die ingang tot die westelike vertrek onder die oprit.	329
117-119	Detail van puin by die oprit.	330
120.	Die westelike ammunisieskag, trappe en tunnel.	331
121.	Die ingang tot die westelike tunnel.	332
122.	Reënwater het intussen weer in die westelike tunnel gespoel. Vanweë die sementvloer sak die watertafel baie stadig.	332
123.	Die westelike skag.	333
124.	Die proviandkamer.	333
125.	Die vooraansig van die keuken (kombuis).	334
126.	Die keuken.	334
127.	Die vooraansig van die hospitaal.	335

	<u>Bladsy</u>
128. Die hospitaal.	335
129. Die vooraansig van die westelike manschappenvertrek.	336
130. Die westelike manschappenvertrek.	336
131. Die vooraansig van die officierenkamer.	337
132. Die officierenkamer.	337
133. Die vooraansig van die middelste manschappenvertrek.	338
134. Die middelste manschappenvertrek.	338
135. Die vooraansig van die oostelike manschappenvertrek.	339
136. Die oostelike manschappenvertrek.	339
137. Die vooraansig van die telegraafkamer.	340
138. Die telegraafkamer.	340
139. Die vooraansig van die machinenkamer.	341
140. Die machinenkamer.	341

HOOFSTUK 6

1. Evaluasie van die militêre fortifikasies van Pretoria (1880-1902).	352-353
---	---------